

Tomo Virk

ODNOS MED LITERATURO IN MEDICINO* V LUČI NARAVOSLOVNE PARADIGME

I

O povezanosti literature in medicine je mogoče razpravljati vsaj na dveh ravneh: na eni strani obstaja vrsta neposrednih navezav, vzajemnih stikov, oplajanj in vplivov med obema področjema, na drugi strani pa je mogoče govoriti o njuni sopripadnosti, v kontekstu globalne paradigme, ki v določeni dobi določa diskurz različnih panog človekove dejavnosti. Če svojo pozornost najprej usmerimo na raven neposredne povezanosti, lahko ugotovimo, da segajo stične točke med medicino in literaturo že v predantični čas. V starem Egiptu poznajo na primer boga zdravilstva in pisanja v eni osebi¹; podobno je pri Grkih, kjer je Apolon bog zdravilstva in poezije. V antiki se nato vez med obema disciplinama iz mita prenese tudi v filozofijo. V Aristotelovi *Poetiki* ima eno osrednjih vlog pojem katarze, ki je »hkrati estetski in medicinski pojem«².

Tudi v postantičnem svetu tovrstni odnosi ne zamrejo. Celo nasprotno: Galenova medicinska teorija je tako »povsem prežemala ontologijo in epistemologijo elizabetinske dobe«³, da je odločilno vplivala na podoben v tedanji dramatik. V romantiki je Novalis eksplicitno opozarjal na podobnost med poezijo in terapijo in pesnika celo imenoval »transcendentalnega zdravnika«⁴. In ne nazadnje: tudi primerjalna književnost kot veda je prve metodološke pobude dobila prav iz primerjalne anatomije in fiziologije. V svojem znamenitem programskem članku *Literature comparée: Le mot et la chose* govori na primer F. Baldensperger o *méthode génétique* in *morphologie artistique*. Zlasti v novejšem času je vpliv presegel metodološke pobude: razširil se je tudi na področje besednjaka, tako da v literarni vedi, zlasti esejistiki, kritiki in interpretaciji, kar mrgoli pojmov, kot so anatomija, seciranje, patologija, rak rana ipd.

Seveda medicina ni vplivala le na literarno vedo, ampak tudi na konkretno literarno prakso. Lik Cervantesovega Don Kihota ni zgolj plod avtorjeve ustvarjalne

* Simpozij *Med medicino in literaturo* je potekal 14. in 15. oktobra lani na ljubljanski Medicinski fakulteti. Med njegovimi organizatorji je bila tudi revija Sodobnost. Objavljamo nekaj izbranih prispevkov s tega simpozija, vse gradivo pa bo objavljeno v posebnem zborniku z enakim naslovom: *Med medicino in literaturo*.

¹ Prim. Philip Mosley: *The Reassociation of Literature and Medicine. New Comparison*, Summer 1988/5, str. 107.

² Ibid. str. 104; prim. tudi Aristoteles: *Poetika*. Prevedel, uvod in spremne opombe napisal Kajetan Gantar. Cankarjeva založba, Ljubljana 1982; str. 36–37.

³ Mosley, n.d. str. 104.

⁴ Dietrich v. Engelhardt: *Medizin und Literatur in der Neuzeit – Perspektiven und Aspekte*. Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, 52, sept. 1988/3; str. 265.

domišljije, ampak je tako po zunanji pojavnosti kot po značaju zvest psihološki in fizični portret kolerika, kot je bil prikazan v neki tedanji medicinski knjigi⁵. Elizabetinski dramatiki so, kot smo že omenili, pisali pod Galenovim vplivom. In realistični ter naturalistični romanopisci, ki so svoja dela pogosto označevali kot »študije« ali »analize«, so za opise svojih junakov prav tako pogosto posegali po medicinski literaturi. Zola je v svojem romanesknem opusu podobe junakov gradil natanko v skladu s tedanjo vedo o temperamentih⁶.

Vendar se literatura pri medicini ni le oplajala. Določen vpliv je namreč zaslediti tudi v obratni smeri. Literarne umetnine so na področju medicine vedno imele pomembno vlogo. Pogosto lahko na primer rabijo kot najboljši učbeniki psihopatologije (Strindberg, Flaubert, Dostojevski); zaradi inspiriranih umetniških vtisov zdravniku tudi omogočijo, da se bolje vživi v duševnost bolnika. In končno lahko literarna dela »celo vnaprej predvidijo prihodnost znanstvenega in praktično-terapevtskega razvoja ali opozarjajo na temeljne in bistvene razsežnosti iz sveta medicine«⁷.

Tudi ta vpliv pa ni omejen le na tovrstne samoumevnosti, ampak sega dosti globlje, celo v samo medicinsko metodiko pouka, terminologijo in terapijo. Tako so na primer študentom medicine zelo pogosto priporočali branje romanov Conana Doylea (ki je bil tudi sam zdravnik)⁸. Ameriški zdravnik in esejist Gerald Weissman je uporabljal Sherlocka Holmesa na ta način, da je študente medicine s pomočjo tega literarnega besedila učil, kako naj opazujejo dejstva. Vendar Doyleovi romani niso izjema; pri raziskovalcih problematike velja namreč mnenje, da so na splošno »tehnike branja literature uporabne za poučevanje spretnosti interpretacije in analize v medicini«⁹.

Literarni vpliv sega tudi na druga področja, na primer v poimenovanje nekaterih bolezni¹⁰; nedvomno najtesneje pa se dotakne medicine tam, kjer povsem aktivno sodeluje v medicinski praksi: namreč v t. i. *biblioterapiji*¹¹. Pri tem ne gre le za to, da so pisci – na primer Goethe, Proust, Rilke – v pisanju videli avtoterapijo, ampak postane biblioterapija sestavni del medicinske prakse vsaj od začetka našega stoletja dalje¹². Ob uporabi biblioterapije največkrat prihajajo do veljave pozitivni učinki katarzičnega doživetja, o katerih beremo že pri Aristotelu in ki so očitno tako uporabni, da Trautman Banks, eden od raziskovalcev gornje problematike – malo za šalo, malo zares – omenja možne zdravniške recepte v naslednji obliki: »Zvečer pred spanjem vzemite dva Withmana!«¹³ Čeprav zveni navodilo v tej karikirani obliki smešno, pa vsebinsko precej zvesto opozarja na princip biblioterapevtske prakse.

* * *

Številne sorodnosti med literaturo in medicino razpirajo bogato, v marsičem interdisciplinarno študijsko področje. Literarni vedi se kaže v tej optiki široka paleta možnih raziskav, na primer o pisateljih zdravnikov (Rabelais, Goldsmith, Keats,

⁵ Prim. Otis H. Green: *El ingenioso Hidalgo; v: Don Quijote: Forschung und Kritik*. Herausgegeben von Helmut Hertzfeld. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1968.

⁶ Prim. Maarten van Buuren: Zola et les tempéraments. Poétique, Novembre 1990/84; str. 471–482.

⁷ Engelhardt, n.d. str. 358.

⁸ Ibid. str. 359, zlasti op. 12.

⁹ Mosley, n.d. str. 106.

¹⁰ Prim. Engelhardt, n.d. str. 375.

¹¹ Na njen rob bi lahko umestili tudi terapijo s kreativnim pisanjem.

¹² Prim. Engelhardt, n.d. str. 371–375.

¹³ Mosley, n.d. str. 108.

Doyle, Čehov, Schnitzler, Döblin, Benn) ali bolnikih (Kafka, Keats, Poe, Čehov, Strindberg, Flaubert, Dostojevski, Proust...) tematološke analize ipd. Med najbolj raziskanimi temami s tega področja je na primer kliše o tuberkulozi in melanholiji kot »bolezní pesnikov« (Keats, Poe, Kafka, Kette, Murn itd.). S. Sontag je v svoji znani knjigi *Bolezen kot metafora* v zvezi s tem opozorila na romantično pojmovanje tuberkuloze in bolezní nasploh, po katerem dela bolezen človeka individualnega in s tem zanimivega. Zato je tuberkulozni bolnik pravzaprav kliše romantičnega umetnika¹⁴. Za ta kliše pa niso odgovorni predvsem – ali vsaj ne izključno – raziskovalci literature in teoretiki (denimo W. Dilthey, ki je leta 1886 napisal razpravo *Pesniška domišljija in norost*), ampak so – zlasti romantični – umetniki sami povezovali bolezen in ustvarjalnost¹⁵.

Prav tovrstne raziskave, predvsem v komparativistiki, so v zadnjih desetletjih – še najbolj v ZDA – povečale zanimanje za vezi med literaturo in medicino. Posledica tega zanimanja so številni kongresi, redne letne publikacije, revije in dokončna institucionalizacija nove discipline, saj je v ZDA na medicinskih fakultetah že prek sto oddelkov, ki imajo predmet »Medicina in humanistika«¹⁶. Težišče te interdisciplinarne panoge je v medicini – zato jo tudi gojijo medicinske fakultete –, saj je njena glavna naloga »vzgojiti čim boljše zdravnike, s čim boljšim razumevanjem, občutkom, sočutjem in intuicijo za bolnikovo bolezen«¹⁷. Kot je videti, interesno področje medicine – čeprav z drugega vidika – v veliki meri sovпада z interesnim področjem literarne vede, zato konstitucija nove interdisciplinarne panoge ne more biti posebno presenetljiva.

II

Razmerje med medicino in literaturo pa ni le stvar njunega neposrednega stika, ampak segajo povezave med obema globlje. Raziskovalci ugotavljajo, da je v ozadju povezanosti medicine in literature vedno večja povezanost umetnosti in naravoslovne znanosti¹⁸. To je teza, ki je – z rahlo prekinitvijo ob znanstvenotehnični in pozitivistični evforiji v drugi polovici 19. stoletja – zaznavna že vsaj od romantike z njenim prepričanjem o nujnosti integracije vseh znanosti in umetnosti. Zato ne preseneča, da je iz romantike zrasla duhovnozgodovinska ideja o povezanosti vseh duhovnih manifestacij (Hegel, Dilthey), ki se je znova – v drugačni preobleki – uveljavila prav v zadnjih desetletjih, na primer s pojmom znanstvene paradigme (T. Kuhn, F. Capra) oziroma – zopet nekoliko drugače – episteme (M. Foucault). Oba pojma predvidevata, da je – če nekoliko poenostavimo – celoto človeškega delovanja v določeni dobi mogoče zvesti pod en skupni imenovalec, da je na delu opaziti isto strukturo oziroma isti diskurz. Takšno stališče seveda predpostavlja stične točke tudi med znanostmi in umetnostjo in je tako globlja podlaga tudi za stičišča med medicino in literaturo. V nadaljevanju bomo skušali na konkretnem primeru osvetliti ta širši kontekst. Poskusili bomo pokazati, kako je naravoslovje globoko povezano s sodobno literarno smerjo, postmodernizmom.

* * *

¹⁴ Susan Sontag: *Bolest kao metafora*. Rad, Beograd 1983; str. 37; Sontagova kritizira »bolezen kot metafora«.

¹⁵ Engelhardt, n.d. str. 369.

¹⁶ Mosley, n.d. str. 105.

¹⁷ Ibid. str. 106.

¹⁸ Engelhardt, n.d. str. 351.

Za uvod naj rabi povsem kratka oznaka postmodernizma. To je literarna smer, ki se pojavlja po modernizmu, zlasti v zadnjih dveh desetletjih, čeprav lahko za njenega predhodnika in začetnika štejemo že Borgea. Gre za zelo pisano smer, ki ima vrsto tipoloških variant: od metafikcije, historiografske metafikcije, do kvazirealizma in magičnega realizma. V literarni pisavi je v marsičem podobna modernizmu, vendar se od njega tudi jasno razlikuje. Predmetnost, prikazana v delih, ni – če povzamem J. Kosa – niti zunanja realnost niti notranja resničnost, ampak nekaj fiktivnega. Oziroma: v postmodernizmu »ni več resnice kot systemske enotnosti, v kateri se da zajeti pojavno raznolikost (...) iz nje izginja tudi neposredna resničnost zavesti oziroma psihičnih vsebin, katerih nosilec je Jaz... Postmodernizem se je docela osvobodil tako resnice kot resničnosti, prišel je v stanje popolne svobodnosti, kjer je vse samo še pogojno, samovoljno, navidezno in izmišljajsko»¹⁹. Osnovne duhovnozgodovinske lastnosti postmodernizma so zato ontološki in gnoseološki relativizem, pluralizem resnic, odsotnost transcendence in teleologije ter pluralnost možnih svetov.

Vrsta znanstvenikov je skušala natančneje definirati značilne formalne postopke postmodernistične pisave; eden najbolj znanih poskusov v tej smeri je knjiga *Načini modernega pisanja*²⁰ Davida Lodgea, v kateri definira tudi postmodernistično pisavo. In sicer odkrije tele značilne postopke (ki jim bomo nekoliko več pozornosti posvetili v nadaljevanju): *protislovje*, *permutacija*, *diskontinuiteta*, *naključje*, *ekscs*, *kratki stik*. Lodgeva določitev je sicer doživela nekaj kritik; zlasti zato, ker Lodge svojega formalnega postopka ni podprl z bolj sintetičnim, denimo duhovnozgodovinskim vidikom. Vendar pa po drugi strani ni mogoče trditi, da njegove oznake v določeni meri niso ustrezne. Svoja določila je namreč Lodge izpeljal iz del, ki še danes večinoma veljajo za postmodernistična in je z njimi torej vendarle detektiral načine, ki so vsaj na določeni ravni res značilni za vrsto postmodernističnih del. Prav zato, ker so Lodgeovi opisi precej točna deskripcija nekaterih postmodernističnih postopkov, si bomo za naš prikaz pomagali prav z njimi. Lodgeova zgolj formalna določila bomo skušali ilustrirati s tistimi dognanji naravoslovnih ved, ki so bistveno vplivala na konstitucijo duhovnozgodovinskega ozadja postmodernistične literature.

Prav v primeru postmodernizma so bila sovpadanja med naravoslovjem in literarno prakso že dovolj zgodaj opažena. Na to vez je verjetno prvi opozoril že H. Levin v spisu *What was Modernism* iz leta 1960: »Znanost našega pogleda na svet ne podpira več z racionalističnimi ali pozitivističnimi dokazi. Prešla je svojo modernistično fazo in njene trdne postavke so zdaj zamenjali koncepti, kot sta relativnost in nedoločljivost»²¹. Ni naključje, da v zvezi s postmodernizmom, za katerega je značilna ontološka in spoznavna negotovost ter pluralizem resnic in svetov, Levin aludira prav na Einsteina in Heisenberga. Prav z njima (doda pa jima še Gödla) utemeljuje v duhu episteme postmodernizem tudi eden glavnih raziskovalcev tega predmeta I. Hassan, do enakih zaključkov pa so prišli raziskovalci tudi v najnovejših raziskavah²².

Omenjanje teh sovpadanj v razpravah o postmodernizmu se v večini primerov omejuje na splošne implikacije, ki so jih te teorije imele in jih še imajo za podobo sveta, kakršna se razkriva v posameznih literarnih delih: npr. pluralizem resnic,

¹⁹ Janko Kos: Slovenska literatura po modernizmu. Sodobnost 1989/90, str. 1128.

²⁰ David Lodge: *The Modes of Modern Writing*. Edward Arnold, London 1977.

²¹ Harry Levin: *Refractions*. Oxford University Press, London, Oxford, New York 1966; str. 294.

²² Wolfgang Iser: *Unsere postmoderne Moderne*. VCH, Acta Humaniora, Weinheim 1991; str.

spoznavni in ontološki relativizem itd. Mi pa bi radi pokazali, da lahko kaka mišljenjska struktura tako močno prežema določeno dobo, da sovpadanj ne najdemo le na abstraktno-filozofski ravni, ampak lahko najdemo bistvene sorodnosti tudi med – denimo – raziskovalno prakso kvantnega fizika in pisateljsko prakso postmodernističnega literata. V ilustracijo te trditve bomo skušali Lodgeova določila postmodernizma osvetliti z nekaterimi dognanji kvantne fizike in biologije, ved, ki sta v nekaterih svojih implikacijah bistveno oblikovali duhovnozgodovinsko podobo postmoderne dobe in s tem tudi postmodernistično literaturo. V nadaljevanju bomo torej na kratko predstavili Lodgeova določila in jih ilustrirali z izomorfniimi primeri iz naravoslovja:

* * *

1. *Diskontinuiteta*. Kot pravi Lodge, gre pri tem principu za to, da si v nekaterih postmodernističnih delih stavki pogosto ne sledijo v logičnem zaporedju, ampak so med njimi preskoki. Kavzalnost pripovedi torej ne vodi k enemu, smiselnemu, teleološkemu cilju, ampak poteka »zgodba« – denimo pri R. Brautiganu – prek preskokov, ki niso niti motivirani v sami zgodbi niti fragmentov ne povezujejo med seboj. – Na področju kvantne fizike ta lastnost presenetljivo ustreza npr. t. i. »kvantnemu skoku«; za opazovalca lahko elektron nemotivirano preskoči z ene krožnice na drugo, ne da bi šel skozi vmesni prostor, s čimer ravna natanko po takšnem principu akavzalnosti in diskontinuitete, kot ga opisuje Lodge. (V zvezi s tem lahko omenimo tudi pojem t. i. *diskretne vrednosti frekvenc*²³, ki ustreza dejstvu, da ni mogoče opisati, kaj se dogaja med dvema stacionarnima stanjema elektrona²⁴, in implicira diskontinuiteto.

2. *Protislovje*. Gre za dve nezdružljivi nasprotji. Lodge navaja Vonnegutovo *Mačjo zibko*, in sicer temeljni princip bokonistične religije, po katerem o resničnosti hkrati moramo *in* ne moremo lagati. Ta za postmodernizem tako značilna parataksa, ki dopušča protislovje in (povsem v skladu z Lyotardovimi ugotovitvami v *Postmodernem stanju*) ne zahteva opredelitve ali-ali, znova presenetljivo sovпада z Bohrovo teorijo komplementarnosti (kjer gre prav tako za združitev dveh nezdružljivih členov: svetlobni snop se obnaša hkrati kot žarek *in* delec) ali s Heisenbergovo legitimizacijo načela protislovja v kvantni fiziki (»Novi eksperimenti so nas naučili, da lahko združimo dve na videz nasprotujoči si izjavi: *materija je neskončno deljiva in obstajajo najmanjši delci materije*, ne da bi prišli v logične težave«²⁵).

3. *Permutacija*. Povezana je z izbiro; pri alternativnih možnostih je navadno treba izbrati eno *ali* drugo. Postmodernistični pisci pa se po Lodgeu temu diktatu upirajo in »vključujejo v isto besedilo pripovedne sklope, ki se med seboj izključujejo«²⁶. Številna dela na primer ponujajo več alternativnih zaključkov, ki so si med seboj nasprotujoči, vendar so soobstoječi; besedilo – kljub metafikcijskim navodilom, ki včasih predlagajo izbiro – namreč ne bi bilo popolno, če bi enega izbrali, druge pa izločili. – Ta paradoksalni soobstoj prav presenetljivo spominja na Heisenbergov princip *nedoločljivosti*, po katerem lahko za elementarne delce določimo *ali* njihov trenutni položaj *ali* hitrost gibanja, ne pa obojega hkrati.

²³ Prim. Werner Heisenberg: Del in celota. Mohorjeva družba, Celje 1977; str. 82, 273.

²⁴ Prim. W. Heisenberg: Physik und Philosophie. S. Hirzel Verlag, Stuttgart 1972; str. 31.

²⁵ W. Heisenberg: Across the Frontiers. Harper and Row, New York 1974; str. 115.

²⁶ Lodge, n.d. str. 273.

4. *Kratek stik*. Pomeni kratek stik med dvema svetovoma: med realnim svetom in svetom fikcije. V knjigi se nenadoma pojavi sam empirični avtor. V *Klavnici pet* Kurta Vonneguta imamo na primer takšen odlomek:

»Neki Američan blizu Billyja je tarnal, da je izločil vse razen možganov. Čez nekaj trenutkov je rekel: 'No, že grejo, že grejo.' Misli je možgane.

Ta človek je bil jaz. To sem bil jaz. To je bil pisec te knjige.«

Pisatelj je torej hkrati pisec in oseba, lik pisanja. Tudi ta lastnost ima močno vzporednico na področju kvantne fizike. Prav Heisenberg je prišel do spoznanja, da iz rezultata opazovanja ni mogoče izločiti opazovalca in njegove metode. V objektu opazovanja je vedno prisoten tudi opazujoči subjekt in Heisenberg zato za Nielsom Bohrom ponavlja besede, ki povsem natanko opisujejo Lodgeov kratek stik: »V drami eksistence smo hkrati igralci in gledalci.«²⁷

5. *Naključje*. Gre za princip, po katerem so urejeni na primer fragmenti proze pri Burroughsu in smo nanj delno naleteli že pri diskontinuiteti. Tudi naključje bi lahko vzporejali z dejstvi kvantne fizike. W. Heisenberg namreč nekje zapiše, da s stališča sodobne fizike »začetne razmere niso določene z naravnimi zakonitostmi, temveč so kontingentne.«²⁸ Še bolj smiselno pa se zdi potegniti vzporednico z genetiko Jacquesa Monoda, ki je v knjigi *Naključje in nujnost* (1970) prikazal naključje kot temeljni princip v molekularni biologiji, kot temeljni princip, ki ureja življenje na mikroravni, saj je razpad aminokislin, ki sestavljajo verigo nukleoproteina, naključen in je tako na začetku vsake nove stvaritve v biosferi – naključje.

* * *

Gornja, morda nekoliko shematična primerjava je morda samo najbolj eklatanten primer sovpadanja med narovoslovno in literarno prakso. Vsaj enak odmev kot kvantna fizika je imela v postmodernizmu tudi Einsteinova relativnostna teorija. Če je posebna teorija relativnosti – hkrati zlasti s filozofijo – pomembno sooblikovala postmodernistični pluralizem resnic, spoznavni in ontološki relativizem itd., pa ni bila nič manj vplivna tudi splošna teorija relativnosti. Ta ustreza »teoremu vsepovezanosti«²⁹, ki je pogost pojav v postmodernistični književnosti. Najdemo ga v Calvinovih *Nevidnih mestih* ali pri Pynchonu; iz njegovega romana *Gravity's Rainbow* raziskovalci radi navajajo stavek, da je »vse povezano«. Dirk Gentley, junak romanov Douglasa Adamsa, v *The Long Dark Tea Time of the Soul* takole pravi: »Moje metode so holistične in v pristnem pomenu besede kaotične. Moja metoda je v tem, da raziskujem temeljno medsebojno povezanost vseh stvari... Vsak delček v vesolju... vpliva na vsak drug delec, naj bo še tako šibko in neopazno. Vse je povezano z vsem. Udarci metaljevih kril na Kitajskem lahko povzročijo na Atlantiku vihar...« Isti pisec piše v *Restavraciji na koncu vesolja*: »Ker na sleherni delec snovi v vesolju tako ali drugače vpliva sleherni drug delec v vesolju, je teoretično mogoče izpeljati celotno stvarstvo – sleherni sonce, sleherni planet, njihove orbite, njihov sestav, pa tudi njihovo ekonomsko in družbeno zgodovino iz, recimo, majhnega koščka rožičeve potice.«

Če so takšni odlomki pri D. Adamsu dokaj očitna aluzija oziroma parodija poenostavljenih Einsteinovih tez, pa ne velja enako za Calvina, Pynchona ali Bor-

²⁷ W. Heisenberg: *Physik und Philosophie*, str. 42.

²⁸ W. Heisenberg: *Del in celota*, str. 260; več o naključju v fiziki in biologiji str. 259 isl.

²⁹ David Porusch: *Cybernetic Fiction and Postmodern Science*. *New Literary History*, 1982/2; str. 378.

gesa, ki v *Božjem napisu* zapiše takole: »Tudi v človeški govorici ni stavka, ki ne bi vključeval vsega sveta. Če rečeš 'tiger', rečeš obenem tudi tigri, ki so ga zaplodili, srne in želve, ki jih je požrl, paša, ki so se z njo hranile srne, zemlja, ki je kot mati rodila pašo, nebo, ki je od njega zemlja dobivala svetlobo.« In eminentni postmodernist John Barth v eseju *How to Make a Universe* zabeleži: »Budisti slikajo včasih svet kot pajčevino, prepredeno s kapljicami rose, kjer vsaka kapljica odseva vsako drugo. V svetu romana vsaka stvar implicira vsako drugo stvar in vsak dogodek vsak drug dogodek.«

Teorema vsepovezanosti v postmodernistični literaturi pa ne najdemo le v tej neposredni obliki. V njegov kontekst namreč sodijo tudi takšni pojavi, kot je denimo rizom, torej mreža, kjer so vse stvari povezane med seboj; kot vemo, je rizom v skladu s postmodernističnim piscem Ecom ter teoretikom Deleuzom in Guattarijem postmodernistična podoba sveta. Ta podoba je med drugim jasno razvidna iz znane Hofstadterjeve knjige *Gödel, Escher, Bach*, ki enako sodi v kontekst postmodernizma. In tudi eden temeljnih pojmov, s katerim je označeval postmodernizem I. Hassan, namreč *imanenca*, meri prav na to (enako temeljna definicija za postmodernizem S. Sontagove: *unitary sensibility*). Pri teoremu vsepovezanosti gre torej za paradigmatško dejstvo, ki je globoko oblikovalo sodobno humanistiko, rodila pa ga je prav Einsteinova teorija in pozneje še radikalizirala kvantna fizika.

Prav v obliki, kot se je udejanil v kvantni fiziki, pa nas teorem vsepovezanosti opozarja še na eno sovpadanje s postmodernistično literarno prakso. Fritjof Capra pravi nekje takole: »Kvantna teorija nas prisili, da v vesolju ne vidimo zbirke fizičnih predmetov, ampak zapleteno mrežo odnosov med različnimi deli enotne celote.«³⁰ Zanimivo je, da prav takšna mreža ustreza pomembnemu vidiku postmodernistične literature, namreč intertekstualnosti. Tudi intertekstualna mreža, ki je pri marsikaterem postmodernistu povzdignjena v temeljni princip pisave, je torej vzporednica nekaterih osnovnih dejstev sodobnega naravoslovja.

* * *

Ujemanj med literaturo in naravoslovjem seveda ne najdemo le na »mikro-ravni«; še bolj očitno je namreč na višjih, kompleksnejših ravneh, ki zaznamujejo najsplošnejše pripovedne tehnike in tipe, kot je na primer metafikcija. Metafikcija je fikcija o fikciji, literatura s številnimi oblikami autorefleksivnosti; v eni svojih najznačilnejših postmodernističnih oblik, t.i. mise en abymeu, ki je strukturno izomorfen paradoksu lažnivca, odseva ne le spoznanja s področja matematike (Gödel), ampak v enaki meri tudi naravoslovnih ved. Ker smo o tem podrobneje pisali drugje,³¹ tega na tem mestu ne bi obnavljali. Opozorimo le na temeljno, globalno sovpadanje postmodernistične metafikcije z modernim naravoslovjem. Linda Hutcheon, ena glavnih raziskovalk postmodernizma, v zvezi z metafikcijo detektira naslednji paradoks: bralec se zaveda, da je to, kar bere, jezikovne narave in zgolj izmišljeno; ravno metafikcijski komentarji ga na primer na to nenehno opozarjajo. Po drugi strani pa je njegova vloga prav v metafikciji aktivna, bralec sodeluje v proizvodnji smisla in se tega zaveda. Torej: metafikcija po eni strani bračla jasno distancira od teksta (češ saj to je le fikcija), po drugi strani pa ga vanj nezadržno zaplete.

³⁰ Fritjof Capra: *The Tao of Physics*. Shambhala Press, Boulder 1983; str. 138.

³¹ Prim. Tomo Virk: *Paradoks lažnivca in metafikcijski paradoks*. Literatura 1994/33.

Poanta metafizičnega paradoksa Linde Hutcheon leži prav v tem, da je bralec na določen način »hkrati gledalec in igralec« – v tem torej, kar velja, kot smo pokazali zgoraj, po Bohrovem mnenju tudi za kvantno fiziko. Opazovani objekt je vedno po meri subjekta in v rezultat je vedno vključen tudi opazovalec. To dejstvo, ki prihaja v epistemološko paradigmo prav iz kvantne fizike, je bistveno vplivalo na novi način pisanja, tudi na pojav postmodernistične metafizike.

* * *

Da je John Cage leta 1959, potem ko je odkril Heisenberga, napisal esej *Nedoločljivost*, seveda ne more biti naključje. Heisenbergovo odkritje namreč ni bilo le parcialno odkritje neke znanosti, ampak eno tistih odkritij, ki bistveno formulirajo strukturo zavesti in spoznavanja neke dobe. Prav spoznanja kvantne fizike bistveno anticipirajo duhovno obzorje, ki tvori duhovnozgodovinsko podlago dobe, v kateri nastaja postmodernistična literatura. Če znanost ne more do objekta samega na sebi, ampak v obliki, kot jo predpisuje raziskovalčeva metoda, potem sledi, da metoda določa, ne pa odkriva predmet. Tisto, kar znanost odkriva, »realnost«, torej ni objekt *an sich*, ampak prej oblika znanstvenega diskurza (Foucault), neke vrste jezik torej. Naša realnost je v tem smislu diskurzivna in ni drugega kot jezikovna igra (Wittgenstein, Lyotard). Takšne konsekvence niso zaznamovale le filozofije jezika, ampak tudi druge filozofske veje (na primer strukturalizem, poststrukturalizem in »postmetafizično« filozofijo, ki s svojim poskusom preseganja razlike med objektom in subjektom lepo zrcali dejstvo heisenbergovske kvantne fizike), ter končno tudi sociologijo: *Družbena konstrukcija realnosti* Bergerja in Luckmanna je seveda izomorfna isti paradigmatiki strukturi.

Relativizacija resnice, legitimizacija paradoksa, ontološka desubstancijalizacija – vse to so dejstva, ki so vplivala na posamezne discipline tako v naravoslovju kot v humanistiki. Če je porast zanimanja za alternativne metode zdravljenja na področju medicine mogoče vzporejati s porastom ugleda žanrske literature in s težnjami po ukinitvi vrednostno-hierarhične pregrade med »visoko« in »nizko« literaturo, značilnimi za postmodernizem, potem je tudi mogoče ponoviti za L. Kolakowskim,³² da je ekvivalent psihosomatske medicine v literarni vedi Ecovo odprto delo ali, dodajmo, Iserjeva teorija »akta branja«. Če je v psihosomatski medicini pripisana bolj aktivna vloga samemu bolniku, velja nekaj podobnega za težnje v literarni vedi, ki se pojavljajo vsaj že od Ingardna dalje, od časa torej, ko se je rojevala kvantna fizika: literarno delo ni neka sama-na-sebi obstojna entiteta, ampak obstoji le v »konkretizaciji«, v »aktu branja« (Iser). Bralec – to smo nazadnje lepo videli pri definiciji Hutcheonove – aktivno sodeluje pri produkciji smisla teksta. Vsa ta dejstva seveda bistveno sovpadajo – tako meni tudi Kolakowski – z dejstvom, ki izhaja iz principa relativnosti in nedoločljivosti v fiziki in govori o tem, da iz produkta nobene človeške dejavnosti ni mogoče izločiti samega »delujočega« subjekta.

* * *

Ko piše o »dobi analgetikov«, L. Kolakowski pravi, da »odnosa družbe do medicine in načina uporabe njenih rezultatov ne moremo razlagati kot avtomatično posledico medicinske znanosti, ampak je oboje vsakič zakoreninjeno v svojevrstnem odnosu do življenja, danem za določeno civilizacijo, ki med drugim vpliva tudi na smer medicinskih raziskav.«³³ Tudi »objekt« medicine torej ni neki dani objekt,

³² Lešek Kolakowski: *Prisutnost mita*. Rad, Beograd 1989; str. 112.

³³ *Ibid.* str. 120.

ampak je vedno »družbeno skonstruiran« (Berger-Luckman). Tudi alternativna medicina je, podobno kot velik del postmodernistične književnosti, »New Age fenomen«; izhaja torej bolj iz duhovne situacije časa kot iz notranjega razvoja medicinske znanosti.

Razmerje med medicino in literaturo v širšem oziroma *globljem* smislu moramo torej opazovati na podlagi tega, kar je na neki način dediščina romantičnih duhovnozgodovinskih teženj, kar pa se je uveljavilo tudi v sodobni filozofiji in teoriji znanosti, bodisi pod pojmom paradigme, episteme ali česa drugega. Ugotovitve Lyotarda, Feyerabenda, Sloterdijka in drugih o narativni naravi znanja in znanosti govorijo pravzaprav prav o tem. Vsaka znanstvena teorija je v enaki meri kot literarno delo zgodba, skonstruirana po principih epistemološkega diskurza, ki preveva »duha dobe« in zaznamuje njeno podobo sveta. Fascinantni Hofstadterjevi knjigi denimo, ki zelo podrobno dokazuje izomorfizem med Gödlom, Escherjem in Bachom, nikakor ne moremo odreči verodostojnosti; pa vendar je jasno, da več kot o treh velikih ljudeh avtorjeva raziskava pove o dobi, ki jo je med drugim zaznamoval tudi Gödlov teorem. O dobi, ki jo v celoti njenih »duhovnih manifestacij« zaznamujejo ontološki dvom, ukinitvev absolutne resnice, disteleologija, akavzalnost, ukinitvev razlike med objektom in subjektom. Če kvantni fizik, soočen z »objektom« svojega opazovanja, nenadoma uvidi, da gleda pravzaprav svoj lastni konstrukt, samega sebe, kaj potem na svojem področju ugleda literat?

John Barth sklene prvi del romana *Sabbatical* takole:

»Lahko noč, ubožca. Dobro počijta.

Bralec sploh še ne ve vsega o Gusu in Manfredu.

To, česar bralec še ne ve, bi napolnilo celo knjigo.

Ojej, kdo pa to pravi?

Jaz.«